

Exportar la literatura catalana: algunes observacions

Helena Guilera

El lector català –aquell que se sap dit i explicat en el corpus literari DO Catalunya– llegeix amb solemnitat una crítica publicada al *Times Literary Supplement* dedicada a l'edició traduïda d'una obra original escrita en català. Ja cap al final de l'article, el crític estranger proclama que l'autor de l'obra catalana en qüestió mereix ser comptat entre les veus literàries imprescindibles de tal o qual època, a escala universal. Commogut, el lector català no pot evitar sacsejar el cos sencer en un gest afirmatiu hiperbòlic, amb la mala fortuna que fa vessar el cafè sobre la prestigiosa revista.

La taca marronosa que ara s'escampa per sobre el paper i esborrona la malaguanyada crítica és el resultat d'una barreja de judicis i prejudicis que agafen diferents formes en l'ànim del lector català: satisfacció, agraïment, sorpresa (més o menys tèrbola segons el cas), i encara ara, alleujament. El moviment espasmòdic afirmatiu que no ha pogut contenir, com els apriorismes dels quals prové, estan governats essencialment per la noció de jerarquia: els copets a l'esquena de la crítica del *Times Literary Supplement* han catapultat el valor literari i/o mercantil de l'obra catalana en qüestió, i de sobte, l'espectre de potencials lectors s'eixampla vertiginosament.

I és que, en essència, el mercat editorial internacional es pot descriure com un mapa lingüístic i cultural intervingut per una sèrie de factors que conformen una jerarquia: nombre de parlants, prestigi i, molt probablement, economia (en cas que decidim considerar la independència d'aquests dos últims blocs –tria decididament optimista). D'aquesta manera, un escriptor que produeixi sota el mantell d'una cultura prestigiosa i en una llengua amb un alt nombre de parlants tindrà d'entrada moltes més possibilitats de difusió i reconeixement internacional que una literatura d'aquelles que en diem «minoritària». Naturalment, aquesta lògica s'aplica també a la resta d'agents actius de la indústria editorial (editors, traductors, crítics, etc.), i d'aquí que pugui resultar més emocionant rebre una menció en un diari anglès que en un de polonès, o tancar un contracte de drets de traducció a l'alemany que al turc –per no parlar de la diferència econòmica que representa.

Com en tota estructura formada per diversos agents, la posició o funció de cada territori en l'escala jeràrquica d'aquest mapa cultural i lingüístic es defineix i varia d'acord amb la seva interacció amb la resta de territoris que la conformen. Al llarg de l'últim segle, la literatura i cultura anglosaxones es troben dalt de tot de la jerarquia, o el que és el mateix, al centre de l'estructura: la resta de llengües i cultures del sistema admeten (o se sotmeten a) una espècie de supremacia del producte literari procedent dels Estats Units i Anglaterra. Les xifres parlen per si soles: els anglesos i els americans importen vora un 4% de literatura estrangera, mentre que la mitjana a la resta de territoris europeus (França, Alemanya, Itàlia, Polònia, Espanya, Catalunya) oscil·la al voltant del 20% (seria interessant saber quina proporció d'aquest 20% és literatura anglosaxona en el cas català, per exemple).

Així, doncs, si l'actual estructura de la indústria editorial internacional s'ordena per mitjà de la relació jeràrquica dels seus components, integrant els apriorismes que això comporta (què fa més legítima o més universal la literatura anglesa que la xinesa?), és natural que el primer de la llista de deures a fer per obtenir el reconeixement de la comunitat literària global sigui que el teu llibre

agradi a aquells qui acumulen més poder simbòlic i econòmic, en l'actualitat els Estats Units i Anglaterra, i si a sobre te'l tradueixen, bingo, t'ha tocat la grossa.

Tornem al nostre lector català i a la seva perplexa satisfacció. Si l'intercanvi literari amb el seu col·lega del Times Literary Supplement s'hagués donat al marge d'aquest mecanisme jeràrquic, no caldria que el nostre benvolgut amic s'hagués sentit agraït, ni alleujat, ni sorprès -satisfet, per què no. I és que, senyores i senyors, dins aquest marc mercantilista, la literatura escrita en català, com qualsevol literatura escrita en una llengua i/o des d'una cultura minoritària, està condemnada a l'ombra del complex d'inferioritat, per força, renunciï o no a disfressar la seva identitat per guanyar-se el favor de les cultures hegemòniques.

Matisem: la literatura catalana, com a literatura considerada minoritària, té les de perdre dins aquest marc. El que passa és que, com se sol dir, hi ha de tot a la vinya del senyor, i si es pot, n'hi ha encara més en aquesta indústria esbojarrada del llibre, tan pintoresca i irreductible, i només homogeneïtzada per l'emalatge de pàgines cosides amb què el veritable objecte de comerç s'empaqueta: el contingut. En efecte, hi ha una part del sector editorial -petita, minúscula, una espècie d'oasi, i tanmateix també un mercat- esquitxada per una lògica que podríem anomenar «literària», adreçada al lector avesat a la recerca de contingut que vessi qualitat humana i artística. Aquesta és una esfera preciosista, habitada per folls i somiatruïtes que fan equilibris i malabarismes amb xifres, tirades a impremta i calendaris de publicació, només perquè volen publicar un llibre determinat, que possiblement avui no es vendrà gaire, però que d'aquí a uns quants anys potser encara hi haurà algú que el traurà del prestatge i el llegirà arraulit al costat d'una llar de foc artificial d'inducció amb data de fabricació 2093.

És precisament des d'aquest lloc -aquest oasi on el concepte «literari» no és una categoria de gènere, sinó que pren significat en si mateix- que el *Times Literary Supplement* pot permetre's, per exemple, publicar un article dedicat a Mercè Rodoreda, i també és probablement des d'aquest lloc que la literatura catalana té la possibilitat de projectar-se a l'exterior i sentir-se còmoda pel que és, i no tant pel que podria o hauria de ser (per vendre més).

I és que si del que parlem és de l'exportació de la literatura en català a l'exterior, després d'observar i prendre nota de les característiques d'aquest medi del qual d'una manera o altra, i ens agradi o no, formem part, aquest mercat internacional en què coexisteixen una estructura jeràrquica governada per un criteri capitalista, i una altra un pèl més laxa, més horitzontal, amalgamada pel criteri del «literari», el següent exercici ha d'arrencar necessàriament de la pregunta d'on, dins aquest enrevesament de lletres i diners, es troba la literatura catalana: quina percepció en tenen els altres components de l'estructura? A quina escala de la jerarquia del mercat ens trobem? I en l'àmbit literari, hi ha gens d'interès internacional en la literatura escrita en català?

Encara més interessants que aquestes preguntes són les que plantegen les possibles direccions que aquest procés d'exportació pot emprendre, i si n'hi ha de més interessants i de menys: quina estructura interessa més al nostre teixit editorial: una de jeràrquica, fonamentada en prestigi, dimensions i potencial econòmic; o una d'horitzontal, potser més caòtica, esquitxada de nocions més aviat incertes -llibertat, intercanvi, patrimoni, comprensió, cultura, pau, justícia, crítica- que s'engloben dins el concepte de diàleg? Què és, o què volem que sigui la literatura catalana? Una literatura «minoritària»? Una raresa, carn de bibliòfils i col·leccionistes? Consum de masses per als qui viatgen amb metro o esperen a la consulta del psicòleg? Objecte d'enriquiment d'un grapat d'homes de negocis, especialistes en màrqueting? O literatura, simplement? Llibres que expliquen històries, que es venen més o menys de premsa, que parlen dels catalans, però també dels anglesos i dels polonesos, dels homes i les dones, en fi, de la història, de la cultura, d'avui, d'ahir i de demà?

Sense perdre'ns massa en qüestions de gènere (comercial, literari, etc.), podríem dir que el primer

pas per exportar la literatura catalana a l'exterior és donar-la a conèixer com una entitat sòlida i autosuficient, amb identitat pròpia. Fa cinquanta anys, en l'àmbit internacional tal cosa com «la literatura catalana» era pràcticament inexistent; a tot estirar hi havia uns autors estranys que escrivien en un dialecte rural, un «pseudo-castellà» regionalista. Literatura de poble o de camp. Avui dia podem dir que a la literatura en català li està reconeguda aquesta identitat pròpia, estretament vinculada a la regió de Catalunya, que és força més que boscos i camps (de fet, té una capital que ara com ara és una marca internacional), i escrita en una llengua que és el català, i que no és l'espanyol.

Aquest canvi d'estatus és el resultat d'un llarg procés en què ha intervingut molta i diversa gent, convençuda que hi ha un espai de diàleg en l'estructura cultural internacional en el qual la literatura catalana, com totes les altres, té alguna cosa interessant a dir. L'any 2002, un any feliç per a les lletres catalanes, aquesta convicció va prendre forma en la creació de l'Institut Ramon Llull (IRL), que reuneix fons públics, i sobretot cervells i entusiasme, al voltant del projecte d'integració de la llengua i la cultura catalanes dins el marc internacional.

A més de la gran contribució econòmica pel que fa a traduccions i projectes de promoció de la literatura catalana a l'exterior, la veritable funció de valor incalculable de l'IRL s'ha materialitzat en multitud d'iniciatives que han situat la literatura catalana al mateix nivell que qualsevol altra. Això havia de passar necessàriament per consolidar la presència de la literatura en català en les fires i convencions internacionals del sector: l'any 2004 Pasqual Maragall va inaugurar la fira Internacional de Guadalajara, l'inoblidable any 2007 vam ser convidats d'honor a Frankfurt, i l'any vinent ho serem a la fira Internacional de Buenos Aires. Amb cadascuna d'aquestes iniciatives, la literatura catalana guanya un tros més de terreny al complex d'inferioritat que li fa ombra i fa trontollar la jerarquia del sistema editorial comercial. De la mateixa manera, cada cop que una literatura s'arrenca l'etiqueta de «minoritària» i es desplaça al centre de l'estructura, s'afavoreix la transició d'un model d'interrelació vertical a un d'horitzontal, i de sobte es retallen les distàncies que separen les literatures segons el seu prestigi, nombre de parlants i economia. Llavors podem començar a parlar de gèneres, d'estils, de corrents literàries, de cultures, de llengües.

En aquest punt, no podem endarrerir més el tema de la delicada relació entre els mercats editorials en català i en castellà. En el moment que es comença a exportar la literatura catalana al món, una de les preguntes que cal fer és si s'ha de diferenciar de la literatura en castellà –si es vol o no, perquè de fet, aquesta qüestió és també una tria. Si deixem la política i la polèmica fora de la discussió i ens concentrem exclusivament en l'àmbit de la literatura, immediatament apareix la qüestió de la llengua. Com que el català i el castellà són dues llengües diferents, és natural que parlem de literatures diferents. D'aquí que l'activitat promocional de l'IRL es restringeixi a la literatura escrita en català. En el moment que una decisió, com la que es va prendre durant la presentació del programa d'activitats de la candidatura per a la fira de Frankfurt 2007, dedicada exclusivament a la literatura escrita en català (sí, la de deixar-ne fora escriptors catalans que escriuen en castellà), es torna controvèrsia, aleshores ja passem al pla polític.

És cert, però, que quan es tracta de la interacció dels mercats editorials en català i en castellà a l'exterior, i no de les seves literatures, encara avui persisteix la percepció que el teixit editorial català està subordinat al castellà. Això fa que a l'hora de fer l'exercici a la inversa, d'importar literatura estrangera per traduir-la al català, els editors es trobin lligats de mans i peus pel que s'hagi fet abans en castellà.

Posa que precisament a tu, que ets editor, t'ha caigut a les mans una obra fantàstica d'un autor polonès i decideixes traduir-la al català. Si ja hi ha una edició castellana a les llibreries, encara que d'entrada no t'ho sembli, estàs de sort: no et posarà pegues ningú, tot i que és probable que la meitat dels lectors que pensaves que comprarien la teva traducció ja tinguin l'edició castellana sobre

les seves tauletes de nit, amb el punt de llibre a la meitat. Fas un pèl tard.

Si en canvi, alguna editorial ha comprat els drets en castellà però encara no l'ha publicat, amb una mica de sort podràs aconseguir els drets al català i només se t'aplicarà una clàusula al contracte que estipula que no pots publicar abans que surti l'edició en castellà, no fos cas que si publiqués abans manllevés lectors a l'edició castellana. Llavors faràs bé de fer-te amic de l'editor castellà (el seu contracte no té la simpàtica clàusula i publicarà quan vulgui) per coordinar els dos llançaments. Ja pots tocar fusta perquè sigui puntual en la publicació, perquè fins que ell no publiqui, tu no podràs sortir.

En el pitjor dels casos, hauràs tingut massa bon intuïció, i encara no s'haurà preocupat ningú, ni en català ni en castellà, d'adquirir els drets d'aquesta gran obra polonesa. Com que l'agència que porta els drets, amb oficines a Londres, té altes expectatives per a aquest autor, et demanaran si fas castellà. No? *Too bad...* Aleshores t'hauràs d'esperar que un editor que sí que fa castellà s'espolsi la mandra de sobre, perquè treure el llibre només en català té un «cost d'oportunitat» que, siguem sincers, per una edició escrita en una llengua minoritària, no paga la pena.

Aquest és només un exemple de com es manifesta la lògica jeràrquica del mercat editorial. En essència, el problema que tenen els editors catalans és que a efectes pràctics, tal com ho percep el propietari dels drets de l'obra de l'autor polonès, el mercat català és més petit, té menys prestigi i mou menys diners que el de llengua castellana. En definitiva, està per sota, i, per tant, en cas que hi hagi un conflicte d'interessos, s'ha d'afavorir o no perjudicar el que queda per damunt. Contra això, el millor que pot fer el teixit d'editorials que publiquen en català (comptant-hi les que són bilingües), és el que ja fan: deixar-se veure en fires, continuar important i exportant literatura, dins, fora i en totes direccions, afinar els departaments editorials i les agències d'adquisició i venda de drets, i sobretot, no caure en el parany de la jerarquia. Si admetem que accedir al circuit editorial anglosaxó és més important que l'intercanvi literari amb altres llengües perquè el mercat de llengua anglesa té més capacitat d'abast, de reconeixement i de diners, quan ens posem nosaltres mateixos davant d'aquest mirall, la imatge que ens tornarà estarà farcida d'aquell vell complex d'inferioritat.

Deixem, però, l'àmbit comercial, i tornem a la pregunta sobre la literatura catalana. Reprenguem la crítica a Mercè Rodoreda, publicada al *Times Literary Supplement*. De fet, és un cas real: recentment, Viking, el segell editorial de narrativa de ficció de Penguin, ha llançat una col·lecció de traduccions anomenada *European Writers*, dedicada a «clàssics europeus oblidats, amb introduccions d'autors contemporanis de renom». La sèrie es va inaugurar a l'abril amb *La mort i la primavera*, de Rodoreda, prologat per l'escriptor irlandès Colm Tóibín. El dia abans de la publicació de *Death in Spring*, el *Times Literary Supplement* publicava el pròleg de Tóibín, en què compara Rodoreda amb James Joyce i Elizabeth Bishop.

En efecte, tal com apuntava Peter Bush en una entrevista al diari *Ara*, «que Joan Sales surti al *The Guardian* o a l'*Economist* i que Josep Pla mereixi articles al *New York Times* són coses mai vistes». D'una banda, perquè la literatura traduïda a Anglaterra i Estats Units és molt escassa; i, de l'altra, perquè fins si fa no fa una dècada veure una edició estrangera d'una obra catalana era com trobar-se un pingüí al mig del desert.

Algú ha estat treballant molt, i molt bé. En pocs anys, podem dir que la literatura catalana s'ha consolidat com a part integral del corpus literari europeu. L'any 2016 l'Institut Ramon Llull anunciava que en els darrers dos anys s'havien fet cap a 250 traduccions al català i que la mitjana d'adaptacions a l'anglès havia crescut exponencialment i arribava a 10 títols anuals. L'any 2003, quan l'IRL tot just arrencava les activitats, hi va haver al voltant de 50 traduccions del català; actualment la xifra oscil·la per sobre de les 100 traduccions anuals d'obres literàries (parlem de

ficció), sense incloure literatura infantil i juvenil.

Avui dia hi ha traductors del català a gairebé totes les llengües, i les obres de més èxit internacional tenen més de 30 edicions estrangeres. El que queda per saber és quina literatura catalana es llegeix al món. La resposta és més senzilla del que sembla: la que es llegeix i se celebra a Catalunya. Els més traduïts per nombre de llengües: *La pell freda*, d'Albert Sánchez Piñol, 37 llengües; *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda, 36 llengües; la poesia de Salvador Espriu en diferents antologies, 24 llengües, i *Jo confesso*, de Jaume Cabré, 27 llengües. Altres obres estrangeres que oscil·len sobre aquestes xifres són *El perfum*, de Patrick Süskind, 37 llengües; *Cien años de soledad*, de García Márquez, al voltant de 35 llengües; i *Cançó de gel i de foc*, de George R.R. Martin i *Amsterdam*, d'Ian McEwan, amb 39 llengües. Déu n'hi do.

Estudiar la relació entre el mercat editorial d'un territori en concret i el català, i després aplicar-ne les conclusions a un pla general seria un exercici més aviat reduccionista: per exemple, com que al Regne Unit hi ha una preferència per la novel·la catalana sobre la Guerra Civil espanyola, la novel·la sobre la Guerra Civil és el que funciona. Tothom a escriure novel·les sobre la Guerra Civil! La complexa realitat és que cada mercat està modelat per una cultura i una llengua, uns gustos i uns hàbits de comerç i de lectura propis que tracen un clima editorial específic. Raó de més per incentivar un diàleg multidireccional i descentralitzat, una relació d'amistat igualitària, fonamentada en la curiositat literària i cultural, amb totes les literatures que es fan al món, per entendre què els pot interessar del que puguin dir els nostres escriptors, i què ens pot interessar a nosaltres del que puguin dir els altres, siguin xinesos, búlgars, macedonis o argentins.

De l'anàlisi de la presència de la literatura catalana dins el mercat editorial anglosaxó, el missatge que en traspua d'una manera més clara és la constatació que fins i tot en un medi en el qual la lògica mercantilista és gairebé ferotge per conveniència –és el que té trobar-se dalt de tot de la jerarquia–, continua persistint-hi un espai obert a la literatura traduïda. Reduït, sí, del 4%, però ei, bones notícies: va creixent. Tal com constatava la traductora Deborah Smith, guanyadora del Man Booker International de l'any 2015, només un 1,5% de la narrativa de ficció publicada al Regne Unit era literatura traduïda, i no obstant això aquesta petita fracció va representar el 5% del total de ventes d'obres literàries de ficció. Fenòmens internacionals com Elena Ferrante, Haruki Murakami, Stieg Larsson, Karl Ove Knausgaard, etc., no només dissipen la noció que la literatura traduïda no interessa ningú que parli anglès, sinó que refuten aquell argument que diu que «no ven».

Tornem un últim cop a la companyia del nostre bon amic lector. A hores d'ara, ja fa estona que s'ha oblidat de la crítica: en un moment donat, s'ha adonat de l'hora que era i de pressa i corrents s'ha posat l'americana i ha sortit esperitat per la porta per anar cap a l'oficina. La taca de cafè del *Times Literary Supplement* ja s'ha eixugat i d'aquí a una estona algú amb menys interès literari i més sentit pràctic arrencarà la pàgina de la crítica i la posarà al terror del gat perquè hi faci les seves necessitats. Al cap i a la fi, tant fa si és el *Times Literary Supplement*, el *Núvol*, *Le Monde*, l'*Spiegel*, el *Beijing Daily* o l'*Hola!* Tots absorbeixen igual de bé.